

Na rubu stranice europske i svjetske povijesti – pozivi i izazovi sadašnjega časa

Ivan Supićić

e-mail: isupicic@inet.hr

UDK: 008:141.201.2

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. listopada 2003.

Prihvaćeno: 13. studenoga 2003.

Dubina krize suvremenog čovjeka i svijeta očituje se, između ostalog, i u tome što se u ekonomiju, znanost i tehniku polaže gotovo mesijanska nada na putu k jednoj novoj civilizaciji. Ako ta civilizacija ima biti korak naprijed u odnosu na današnju, morat će međutim uključiti ljudsku, pa i religioznu, sastavnicu na vrh vlastite ljestvice vrijednosti. Naše vrijeme svjedoči o drukčijem, djelomično novom pristupu religioznom. Pitanje trajnog izgrađivanja jednog integralnog humanizma na svim razinama života, individualnog i društvenog, ostat će uvijek aktualno i od temeljne važnosti za čovjeka pojedinca i ljudske zajednice. Uključivanje civilizacijskih dostignuća, kako na političko-društvenom, tako i na znanstvenom i tehničkom polju ostat će nezaobilazno, time da na tom putu primarni zadatak ostane cjelovita rehabilitacija duhovnog i ljudskog.

Ključne riječi: *civilizacija, globalizacija, humanizam, ateizam, ljudska osoba, religija.*

Na rubu stranice...

Suvremeni je čovjek zakoračio u jedan novi, od njega stvoreni svijet u kojem nepredvidljivost i neizvjesnost nadilaze vjerojatnost. Znanstvena, tehnička, napose informatička otkrića i zahvati zadiru tako duboko u sudbinu čovjeka i svijeta da će ta sudbina odsad biti s njima nerazdjeljivo povezana. Koliko se god to moglo činiti apsurdnim, govori se već o postbiološkoj eri čovječanstva dok genetika bilježi razvoj kakva dosad nije bilo, nagovještavajući u konačnici, među ostalim, i krajnje upitne, pa i opasne rezultate. Dvadeseto je stoljeće iza nas. Bilo je to, po svojim civilizacijskim – duhovnim, znanstvenim, kulturnim i tehničkim – dostignućima, jedno veliko i sa svim prošlim stoljećima neusporedivo doba. No to je istodobno bilo i jedno od najtra-

gičnijih razdoblja ljudske povijesti po stotinama milijuna nedužnih ljudskih žrtava, koje su pregazili totalitarni režimi, revolucije i ratovi, te po besprimjnim socijalnim nepravdama kapitalističkog svijeta s njegovom neravnomjernom raspodjelom dobara, bijedom, glađu i nerazvijenošću mnogih krajeva zemlje, tim njegovim tamnim naličjem slobode i demokracije.

U svim su razdobljima ljudske povijesti bili prisutni i »kukolj« i »pšenica«, padovi i usponi. Zanimariti jedno ili ne uočiti drugo bilo bi podjednako pogrešno. Duboki jaz između znanstveno-tehničkog napretka i moralnog stanja čovjeka i čovječanstva nije danas nova tema, a tako ni nova pojava. Bergsonov poziv za »nadmjestkom duše«, za potrebom unošenja duhovnih vrijednosti i kriterija u suvremeni život i povijest, koliko je god

bio opravdan i ostao aktualan, doima se sedam desetljeća nakon što ga je uputio njegov autor daleko težim i složenijim zadatkom. On je proizašao koliko iz plemenitosti srca toliko i iz određenog, tada još shvatljivog, optimizma uma. Taj optimizam iskazuje se u sadašnjemu času visoko problematičnim s obzirom na sve okolnosti, opasnosti i pravce razvoja kojima ide čovječanstvo. Naivni pozivi za »napuštanjem« dvadesetoga stoljeća, dakako zbog njegovih zlih strana, koliko god mogli biti moralno opravdani, ostaju običnom utopijom s obzirom na mogućnosti realizacije. U ljudskoj se povijesti etape ne preskaču, niti su globalni zao-kreti kratkoročno ostvarivi.

Dubina krize suvremenog čovjeka i svijeta očituje se, između ostalog, i u tome što se u ekonomiju, tehniku i znanost polaže gotovo mesijanska nada na putu k jednoj novoj civilizaciji, koja bi osigurala bolje uvjete života ljudima i u kojoj bi društveno zlo bilo svedeno na što manju mjeru, pa tako učinilo čovjeka »sretnim«. Utopijski karakter takve nade, kad dolazi s usko racionalističkih obzorja, koji vuku korijene od simplicističkih ideja prosvjetiteljstva, na koje se nadovezuju one scijentističke i tehnicističke našega vremena, čini se neprijepornim. A tako i svaki poziv na jednu buduću hipotetičku »civilizaciju ljubavi«, kad bi se sveo na isključivo moralnu ili, pogotovo, moralističku sastavnicu. Putovi izlaza i sâm izlaz mogu biti jedino integralni, višeslojni, moraju obuhvaćati sve ljudske i društvene razine i potencijale. Otuda i nezaobilazna uključenost svega znanstvenog i tehničkog u traženju jednoga humanijeg svijeta, ali i uključenost onog »ljudskog, duboko ljudskog«, pa i religijskog, da bi taj svijet zaživio ne samo

kao ljudski nego i što ljudskiji.

No, kao što je opće poznato i kako je nedavno pisao Rodney Stark, neki su intelektualci i napose sociolozi već pred gotovo tri stoljeća najavljivali kraj religije. Nagovještavali su iz naraštaja u naraštaj kako će za nekoliko desetljeća, ili još prije, ljudi prestati vjerovati u nadnaravno. To mišljenje se nazvalo tezom o sekularizaciji, a najraniji su njezini predstavnici bili Britanci. Thomas Woolston je tako početkom XVIII. stoljeća mislio da će kršćanstvo nestati do početka XX. stoljeća. U Francuskoj je, pak, Auguste Comte najavljivao da će ljudsko društvo prerasti u svom razvoju »teološki stadij«. A Friedrich Engels je držao da će socijalistička revolucija dovesti do nestanka religije¹ koju je Lenjin proglasio opijumom naroda. Komunizam je koristio sva sredstva pritiska i terora da iskorijeni vjeru iz čovjekova srca, a religiju iz javnog života. Popis onih koji su predviđali iščeznuće religije, propast kršćanstva i »Božju smrt« bio bi dug. A popisu imena iz prošlosti mogao bi se dodati i onaj naših suvremenika.

Međutim, usprkos mišljenjima, već u prošlim stoljećima, da je kršćanstvo osuđeno na smrt te da je posve neprilagođeno modernom čovjeku i svijetu i danas smo svjedoci neprijeporne vitalnosti kršćanstva i kršćana. Unatoč tome, osporavanje kršćanstva i napose samih kršćana nastavlja se i dalje. Nije tu riječ tek o teoretskom ili načelnom stavljanju u pitanje nego, još više, o oštroj kritici prakse, života i primjera što su ih mnogi kršćani dali ili ih još daju onima koji to po svojem uvjerenju nisu, ne vjeruju u transcendentnost kršćanske poruke ili pak u transcencenciju uopće. S druge strane, neprijeporna je gotovo opća tendencija

¹ Usp. Rodney STARK, *Sekularizacija, Svesci*, 2001, 103-104, str. 3.

sužavanja prostora kršćanske prisutnosti u svijetu, kulturi, politici i društvu, smanjenja religiozne prakse, osobito u gradskim sredinama razvijenih zemalja Europe, ali i ne samo nje, napuštanja striktnog obdržavanja crkvenih propisa i sudjelovanja u kultu. Taj val je dopro i do Hrvatske.

Pitanje je, međutim, svjedoče li te pojave katkada više o drukčijem pristupu religioznom i življenju religioznog negoli o njegovu nestajanju, više o opiranju crkvenom autoritetu te o traženju osobne autonomije i slobode u odnosu na transcendentno, negoli o nijekanju nadnaravnog. Možda je manje riječ o nestajanju religioznosti, a daleko više, kako mnogi misle, o potiskivanju religioznog u podsvjesnu sferu i o odbacivanju prenaplašenih oblika tradicionalnog, legalizma, moralizma i vanjskih, socioloških očitovanja religioznosti.² Riječ je još i o proširenom indiferentizmu kao i o relativizaciji religioznog kod mnogih. S jedne strane, nastavlja se evolucija sekularizacije, agnosticizma i ateizacije, a s druge strane dolazi ne samo do slabljenja unutar doživljavanja tradicionalnih vjerovanja nego i do promjena, ali i do produbljenja u življenju religioznog, kao i do novih izričaja religioznosti, pa tako i do novih religioznih i crkvenih pokreta. Drugi vatikanski sabor naznačio je pak važnu prekretnicu, čak korjenitu prijelomnicu u stavovima Katoličke crkve i s obzirom na neka od tih složenih pitanja i pojava. Ali ako neke od tih pojava i nisu u biti posve nove, novi su opseg i širina što su ih primile.

One se, međutim, ne mogu razumijeti bez obzira na procese koji obilježavaju suvremeni svijet i društvo, a to su procesi

emancipacije i oslobađanja ljudske osobe, afirmacije njezinih političkih i socijalnih prava, te položaja čovjeka pojedinca u društvu, rastućeg individualizma i potrebe za subjektivnim, osobnim provjeravanjem tradicionalnih vrijednosti, u prošlosti prečesto odgojem i društvom prekruto nametnutih i održavanih pritiskom društvenih i političkih struktura, crkvenim okvirima, školskim i drugim institucijama. Moderni čovjek, pa i kršćanin, predugo zatvoren u krug njemu neprilagođenih sustava i prisila, nije mogao ne reagirati i ne staviti u pitanje sve što je doživljavao kao ograničavanje osobne slobode, savjesti i, na kraju, svoga cjelokupnog života.

Suvremeni svijet donedavno neslućenih mogućnosti komunikacije i brzog informiranja, pluralizma, silnog razvitka znanosti i dinamičnih društvenih procesa na svim razinama sušta je suprotnost onome svijetu koji je postojao još pred pola stoljeća ili nešto više. Procesi globalizacije, lomovi društvenih sustava, doprinosi informatike i elektronike, razvoj tehnike – sve to nije moglo ostati bez posljedica za mentalitet modernog čovjeka i bez utjecaja na njegova pitanja o naravnom i nadnaravnom, o Bogu i o čovjeku, o pojedincu i o ljudskome društvu, o mikrosvijetu i o makrokozmosu. Ta situacija je, među ostalim, dovela do vrlo oprečnih i naizgled protuslovnih pojava.

Civilizacija i globalizacija ne napreduju u sadašnjem času jednakim koracima. Čini se kao da prva sve više zaostaje za drugom. Kao i mnoge druge povijesne i društvene pojave, globalizacija uključuje niz pozitivnih i negativnih aspekata: dinamizira gospodarstvo, povezuje zemlje i kontinente, podvrgava proizvodnju zako-

² Usp. René REMOND, *Le christianisme aura sûrement un avenir, même si ...*, u: *Chrétiens, tournez la page*, Paris, Bayard, 2002, str. 9-35.

nima tržišta, jača snagu novca i novčarstva, umrežuje gospodarsku poduzimljivost i snaži učinkovitost, dovodi u prvi plan sveopću komunikaciju koja je, pod dominacijom interneta, postala pravom društvenom i kulturnom iконом; ali i pridonosi eroziji nacionalnih i drugih identiteta, brisanju razlika, uniformizaciji kultura, pretvaranju bliskog u daleko, kao i dalekog u blisko. Usprkos širokoj rasprostranjenosti određenih ideja i ideologija o demokraciji, jednakosti među ljudima, ljudskim pravima i slobodama te o pravnoj državi, globalizacija nije uklonila nezaposlenost, potiskivanje ili isključivanje slabijih, osiromašenje života mnogobrojnih na ljudskom, ali i na gospodarskom i društvenom planu, nego je, naprotiv, pridonijela porastu mnogih nejednakosti, promičući u svom naletu, pod vodstvom i utjecajem većih i jačih, uz opće natjecanje i nadmetanje, ono što sve znatnije postaje, više od tržišnog *gospodarstva* – tržišnim *društvom*. Civilizacijsko razdoblje u koje sve dublje ulazimo nema još naziva koji bi ga obilježio u sebi i po sebi, nego samo u odnosu na prošla razdoblja. Njegovo će mu ime dati, kao uvijek u povijesti, tek naknadno neka bliža ili dalja budućnost. Jesmo li možda, ne više u postmodernitetu, pa niti u post-postmodernitetu, nego u »nadmodernitetu«? Nazivi nisu ni presudni, ni važni.

Za afirmaciju osobe

Primarni zadatak pred kojim danas stoje ljudi dobre volje svih svjetonazora i uvjerenja, koji dijele u osnovi istu ili sličnu viziju dostojanstva i vrijednosti ljudske osobe, zadatak je njezine rehabilitacije i afirmacije u svojoj cjelovitosti, na svim područjima i razinama, pa prema tome i zadatak potpune pozitivne valorizacije ljudskoga duha, duše i tijela. Antropocentrički, a pogotovo i izrazito ateistički humanizam, od prosvjetiteljstva

naovamo, pošto je afirmirao i niz pozitivnih vrednota, nepriznatih ili potisnutih za prošlih vremena, prošao je do danas sav svoj povijesni ciklus, pokazao svu svoju duhovnu iscrpljenost, nemoć i korjenitu slabost u tome što nije adekvatno uzimao u obzir, dapače je nijekao, duhovnu i transcendentalnu sastavnicu čovjekovu, njegovo nadnaravno i vječno određenje. To se osobito tiče materijalističkog humanizma sociocentričkoga tipa, napose onoga marksističkog usmjerenja. On nije bio ni ostao ta jaka i dinamična snaga, koja bi se mogla djelotvorno suprotstaviti suvremenom antihumanizmu i pseudohumanizmu, svim višestrukim otuđenjima čovjeka, do kojih je uostalom, katkad i usprkos sebi, djelomično sam doveo i/ili bio njihov dio.

U nadolazećim pokoljenjima duhovna će se čovjekova dimenzija morati uspješnije nego dosad njegovati i graditi, postupno uzdizati snagom jednog novog, cjelovitog, integralnog, teocentričkog humanizma kojemu ništa ljudsko i – koliko je čovjeku dostupno – božansko neće biti strano. Suvremeni dokumenti Katoličke crkve imenuju taj humanizam različito: nazivaju ga »punim«, »istin-skim«, »potpunim«, »cjelovitim«, »transcedentnim«, »kršćanskim«, »univerzalnim« ili »novim« humanizmom. Ali usprkos tim terminološkim razlikama, sadržaj je uvijek isti: integralni humanizam obuhvaća sve u čovjeku i *svakoga* čovjeka. Kad se humanizam ne bi ticao čitava čovjeka ili kad bi se pak ticao samo nekih, a ne svih ljudskih bića, ne bi bio čak ni humanizam, a najmanje pak potpuni, cjeloviti, sveopći humanizam. Složenost i dubina ljudske naravi tako su nezaobilazne, a zakoni duha i života tako nepokolebivi, da se nikada i nigdje polovična rješenja i pseudorješenja, unatoč čovjekovoj prilagodljivosti i izdržljivosti, nisu u ljudskoj povijesti mogla trajno

održati niti ne izazvati, katkad i pravim protuudarcem neizbježnih posljedica, potrebu za drugim, temeljitijim rješenjima. I sadašnji je povijesni trenutak pun takvih izazova.

Čovjek je slojevito biće čiju se podsvijest, tijelo i afektivnu sferu predugo zanemarivalo ili jednostavno nije poznavalo. Zasluga je modernih vremena što se sad i njih primjerenije poznaje, uvažava i valorizira. Ne može se doprijeti do duhovnog i napredovati u njemu zaneamarujući psihološko, podsvjesno, afektivno i tjelesno kao da ne postoje. Potreban je »najprije čovjek«. ³ Bit je kršćanskoga humanizma i personalizma i u tome što priznaju i valoriziraju čovjekovu cjelokupnost, cjelinu. A ta je cjelina, u svojoj dubini, sva usmjerena na nadilazak neslobode, ropstva, ovisnosti, determiniranosti, procvat svijesti, život u zajedništvu i ljubavi s drugim osobama te pomirenje sa samim sobom. ⁴ Taj nadilazak počinje od poštovanja i ljubavi prema samome sebi, svoga vlastitog bića u svim njegovim tjelesnim, biološkim, psihološkim, sociološkim i drugim aspektima. S tom početnom slobodom raste i ljudska osobnost. Bez ljubavi prema sebi nema ni ljubavi prema drugima, a bez ljubavi prema drugima nema ni ljubavi prema Bogu. Kratkovidni pseudokršćanski moralizam, opterećen psihološkim kompleksima, strahovima i nepovjerenjem prema čovjeku, predugo je sumnjičio normalnu, zdravu ljubav prema sebi kao temelj svake druge ljubavi.

Na ovdje se, s druge strane, susrećemo s jednim od dubokih paradoksa ljudske osobe, života i duha. Osoba je to više osoba što je više ona sama. Ali ona je i to više osoba što više napusti sebe da bi se okrenula drugim osobama, božanskim i ljudskim. I na ovom se planu očituje korjenita poruka Evanđelja: »Tko nađe život svoj, izgubit će ga, a tko izgubi svoj život poradi mene, naći će ga.« (Mt 10, 39)

Na ovome je mjestu možda umjesno spomenuti bitno, već skolasticima poznato razlikovanje između osobe i individuuma. Na njihovu tragu, prema Maritainu, »individualnost je u meni ono što isključuje iz mene sve ono što su drugi ljudi, ona je uskoća ega, uvijek ugrožena i lakoma da *uzima za sebe*... Kao individuum svaki je od nas fragment vrste, dio ovoga svijeta, posebna točka neizmjernog spleta sila i utjecaja, kozmičkih, etničkih, povijesnih, čijim se zakonima podvrgava; podložan je determinizmu fizičkoga svijeta. Ali svatko je od nas također osoba..., postoji čitav po samoj substenciji duhovne duše, a ova je u njemu počelo stvaralačkog jedinstva, neovisnosti i slobode.« ⁵ Zato osoba ne postoji i ne živi kao što postoji i živi sve ono što nije ona. Ona postoji na eminentan način, posjeduje samu sebe, raspolaže sobom, što znači da postoji duhovnim postojanjem, *nadpostoji* u spoznaji i u ljubavi. ⁶ »Eto zašto metafizička tradicija Zapada definira osobu kao neovisnost... koja konstituira svoj zasebni svijet... Pojam

³ Usp. Ivan GOLUB, *Najprije čovjek*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2003, 6. prošireno izd.

⁴ O temeljnoj psihološkoj i duhovnoj važnosti prihvaćanja sebe, oproštenja sebi i pomirenja sa samim sobom usp. Anselm GRÜN, *Vergib Dir selbst*, Münsterschwarzach, Vier-Türme-Verlag, 2002.

⁵ Jacques MARITAIN, *La personne et le bien commun*, Paris, Desclée De Brouwer, 1947, str. 31.

⁶ Usp. *isto*, str. 33.

osobnosti... tiče se najdubljih i najviših dimenzija bića.«⁷ »Najdublje je u dostojanstvu ljudske osobe... to što je ona *slika Božja*..., njezino je životno počelo duhovna duša, duh sposoban da spozna, da ljubi i da bude milošću uzdignut na participaciju u samome životu Boga da bi Ga, na kraju, spoznao i ljubio kao što se On sam spoznae i ljubi.«⁸

Personalizam nije individualizam. Individualizam stavlja u središte čovjeka pojedinca, a personalizam stavlja u središte ljudsku osobu, i to kao člana ljudske zajednice. No, istaknuli smo, kršćanski personalizam ujedno je teocentrički i antropocentrički. Tri osnovne relacije ljudske osobe – prema Bogu, prema drugima, prema sebi – poziv su i za tri osnovna pravca ljudskog razvoja, djelovanja i duhovnog buđenja. Staviti u središte ljudsku osobu nije egocentrizam ni »egolatija«. To znači priznati i promicati njezinu neusporedivu vrijednost i položaj na tri osnovna netom spomenuta pravca ili relacije. To je i poziv na buđenje sebi, buđenje drugima, buđenje Bogu.⁹ Personalizam ne podcjenjuje realnost i vrijednost materijalnog i fizičkog svijeta, a tako ni života u svim njegovim pojavnostima i oblicima, sve do obiteljskog i socijalnog života, do kulturne i narodne ukorijenosti čovjeka, do gospodarskih, političkih, nacionalnih i internacionalnih veza i realnosti. Naprotiv, on ih vrednuje u najvišem stupnju, ali ne protiv ili mimo čovjeka nego stavljajući ga u središte svega. Uostalom, sva se pitanja ljudskog

života u zajednici moraju uočavati i rješavati na njihovim specifičnim razinama, supsidijarno, i uz poštivanje njihovih uvjetovanosti, struktura i zakonitosti. No njih se ne smije rješavati na štetu ljudske osobe nego na njezinu dobrobit, u punom uvažavanju njezinih prava i svih njezinih, napose duhovnih, dimenzija. Takav pristup predstavlja već sam po sebi čitav jedan životni, društveni, pa i politički program. Njega je u osnovnim crtama, posve načelno, bio zacrtao tridesetih godina prošloga stoljeća Emmanuel Mounier u svom *Manifestu u službi personalizma* koji ostaje u mnogočemu isto toliko aktualan danas koliko je bio u trenutku svoga objavljivanja.

Kao što je to snažno istaknuo njegov autor, a to vrijedi i danas, čovječanstvu je još uvijek potrebna »personalistička i komunitarna revolucija«, koja nema ništa s kapitalizmom ni s komunizmom, nego stavlja dostojanstvo ljudske osobe i opće dobro naroda iznad svih režima i ideologija. Ili, kao što je istaknuo Jacques Maritain, čovječanstvo se još uvijek nalazi u svojoj *pretpovijesti* s obzirom na mogućnosti realizacije jedne humanističke, personalističke demokracije i onoga što danas nazivamo civilizacijom ljubavi.¹⁰

Civilizacija i ateizam

Dobro je poznata, kako ju je nazvao Henri de Lubac, moderna »drama ateističkog humanizma«¹¹, poznate su sve njegove idejne i ideološke mutacije, s dalekosežnim neuspjesima, a u nekim

⁷ Isto, str. 33.

⁸ Isto, str. 35.

⁹ Usp. Henri LE SAUX, *Eveil à soi, éveil à Dieu*, Paris, Le Centurion, 1971.

¹⁰ Usp. Jacques MARITAIN, *Humanisme intégral. Problèmes temporels et spirituels d'une nouvelle chrétienté*, Paris, Aubier, 1936; hrvatski prijevod: *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989; usp. također *Filozofija povijesti*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1990. i *Čovjek i država*, Zagreb, Globus–Školska knjiga, 1992.

¹¹ Usp. Henri de LUBAC, *Le drame de l'humanisme athée*, Paris, Editions Spes, 1950, 4. izd.

krajnjim posljedicama i njegova kobna tragedija, izraz njegova dubokog unutar-njeg protuslovlja, kad se pretvarao praktički čak u otvoreni protuhumanizam, sa svim njegovim teškim zločinima, osobito u totalitarnim društvenim sustavima. No određenu je tragičnu sudbinu u mnogim konkretnim povijesnim zbivanjima doživio i kršćanski humanizam u onim stavovima i postupcima ljudi, čak i istaknutih službenika Crkve, koji su sebe smatrali kršćanima i nastupali su kao takvi, pa i u ime službene Crkve kao vidljive duhovne zajednice, kad ti stavovi i postupci nisu bili ni humani ni istinski kršćanski. Vjerski ekskluzivizam, doktrinarstvo, legalizam, ideologizam i konformizam nemaju ništa zajedničko s kršćanskim duhom i životom. Autentična im je kršćanska duhovnost potpuna suprotnost koju ništa, a najmanje takva usmjerenost, ne može zamijeniti ili nadomjestiti, niti se s njom može uopće usporediti. Opasnost pred otklonom ili otpadom od autentičnog k patvorenom, od istinskog prema karikaturi, od izvornog prema otuđenom ne mogu – čini se – mimoići ni ljudske zajednice ni većinu ljudi. Crta između »pšenice« i »kukolja« povučena je u svakom ljudskom srcu, a napast farizejstva, tog produkta ega a ne duha, prisutna je u svim ljudskim bićima te društvenim, vjerskim i civilnim zajednicama, društvima i strukturama.

Otuda i za kršćane trajni zadatak što dublji i temeljitiji preispitivanja sebe, neprestane obnove, uvijek ponovnih traženja i poštivanja svega istinitog, autentičnog, plodnog, zdravog i pozitivnog u svemu i svakome, od koga god i otkuda god dolazilo, na svim razinama, u svim zajednicama, u svim aspektima i područjima povijesnih zbivanja, duhovnih usmjerenja, vjerskog i sveg ostalog života svake ljudske osobe i svih ljudskih sredina. Otuda i središnja, odlučna i vrhov-

na važnost duhovnog života, čovjekova duhovnog napora i nastojanja.

Ono što, međutim, obilježava u sadašnjem trenutku zapadnu civilizaciju jest ne samo zanemarenost duhovnog, koje se naširoko doživljava kao suvremenom čovjeku gotovo ili čak posve nepotrebno, ili pak kao nešto nedohvatljivo, s onu stranu ljudskih snaga, dapače gotovo »nehumano«, jer traži previše od čovjeka, pritisnutog zahtjevima egzistencije, nego i shvaćanje o »nerealnom« karakteru zahtjeva duhovnog života, koji da bi odveo čovjeka od »realnog« življenja, njegovih traženja i potreba. Današnji se čovjek često naprosto boji duhovnog, ono ga smeta i uznemiruje, udaljuje od zaborava, lagodnog komfora i ugodnosti površnog življenja. No indikativno je što se takav refleks može opaziti i kod samih kršćana ili onih koji se smatraju kršćanima a da to zapravo i nisu, misle da su vjernici ali njihov život nije onakav kakav bi bio da to doista jesu. Naime, istinski je vjernik čovjek bitnih pitanja, čovjek dubina. Vjernik je čovjek kojega šutnja beskrajnih prostora i krik patnji, stradanja i zala našega svijeta ne dovode do očaja, nego s povjerenjem i nadom napreduje kroz život da bi u tom kozmičkom i ljudskom prostoru što više postao on sâm, otvoren vlastitim dubinama, Bogu i drugima. Istinski je vjernik, ako to doista jest, dalek svakoj izvanjskosti, površnosti, plitkosti i uhodanoj prosječnosti. On je u eminentnom smislu izvorna osobnost a ne »čovjek mase«, duhovni original a ne »kopija« nekog drugog ili drugih.

S obzirom na to da je put duhovnog rasta u traženju istine, sve veće ljubavi, svjesnosti i samozataje najteži ljudski put, u kojem je križ duboko uključen, razumljiva je instinktivna reakcija koja spontano zazire od onoga što je teško i češće izabire ono što je lakše ili lako.

Manje je zahtjevno proživljavati vlastitu religioznost na razini obdržavanja nekih moralnih zapovjedi, vršenja sakralnih čina, sociološkog uklapanja u religioznu zajednicu i repetitivnih molitvi, a mnogo je zahtjevnije krenuti na put osobnog duhovnog uspona, traženja kraljevstva Božjeg u nama i među nama koje je Krist postavio čovjeku kao vrhovni cilj.

Rastući horizontalizam zapadne civilizacije reducira ljudsko obzorje na sociološko i materijalno predstavljajući ih najvišim dosegom čovjekovim u slobodi, demokraciji, uživanju ljudskih prava, materijalnom komforu konsumizma, a liberalizam uvjeravajući čovjeka da je on sam, individualno, vrhovni sudac svojih vlastitih djela i postupaka. Tom moralnom individualizmu izmiču ne samo duhovno i duhovnost nego na kraju i svaki čvrsti kriterij razlikovanja dobra i zla. No suvremenom čovjeku izmiče iz ruku i svijet koji je sam stvorio i kojemu je izložen usprkos visokoj racionalizaciji, osobito razvidnoj u društvenoj organizaciji, znanosti i tehnici. Nikolaj Berdjajev je prije više od pola stoljeća predvidio da idemo u susret vremenu u kojem će stroj toliko zavladati čovjekom da čovjeka neće možda više ni trebati,¹² kao što je i Johan Huizinga već tridesetih godina prošloga stoljeća osjetio, i prije poplave televizije, u kojoj će mjeri čovjek postati zarobljen »kulturom slika«, sugestibilnošću vizualnog i s njima povezanim »općim slabljenjem moći rasuđivanja«¹³. I u ovim je pojavama, kao i u onima na misaonom i društveno-političkom planu, velika i duboka unutarnja suprotnost ci-

vilizacije XX. stoljeća. Čovjek je stvarao radi svoje slobode i oslobođenja, a došlo je i do njegova porobljenja, ne samo u okvirima najstrašnijih tiranija, totalitarizma i diktatura, koje su to stoljeće učinili jednim od najmračnijih u povijesti civilizacije,¹⁴ nego na nekim razinama i u okviru suvremenih demokratskih sustava. Smjer kojim je pošla naša današnja civilizacija trebao je dovesti do pune društvene, intelektualne i moralne emancipacije čovjeka, a priveo ga je, naprotiv, do jednog svijeta u kojem su mentalne, ekonomske i socijalne strukture takve da njihova unutarnja logika i funkcioniranje zaobilaze duhovnost bez koje takve emancipacije ne može biti.

Od Condorceta do Marxa i njihovih liberalnih odnosno komunističkih sljedbenika, iluzija i utopija napretka kao nužnoga hoda ljudske povijesti, koji bi jednolinijskim usponom vodio čovječanstvo k boljitku života i društva, pokazale su se u našem tragičnom vremenu kao gigantske zablude. Demantirale su ih sama povijest i njezina zbilja: uza sve napretke događali su se i najporazniji nazatci i neuspjesi. Ako su liberalizam i kapitalizam u svom povijesnom razvoju bili razlogom dubokih nesreća i razočaranja tolikih ljudskih bića, uza sve nesumnjive boljitke koje su donijeli u raznim trenucima i na raznim mjestima, isto su toliko, čak još mnogo više, to bili marksizam-lenjinizam i komunistički sustavi, koji su praktički izdali dovevši do katastrofe i ono malo pozitivnog što su teoretski propovijedali. A ono što nam danas, na raskrižju tisućljeća, donosi zapadna civi-

¹² Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Čovjek i stroj. Problem sociologije i metafizike tehnike*, u: *Čovjek i tehnika*, Zagreb, Matica hrvatska, 1944, str. 115–141.

¹³ Usp. J. HUIZINGA, *U sjeni sutrašnjice. Kriza suvremene kulture*, Zagreb, Naklada «Dubrava», 1944.

¹⁴ Usp. Ivan SUPIČIĆ, *Hrvatska i Europa. Povijesno-filozofski osvrt*, u: Ivan SUPIČIĆ, ur., *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, I. sv., Zagreb, HAZU–AGM, 1997, str. 22.

lizacija kao vrhunac svojih mogućnosti, uza sve pozitivne strane, pod velikim je znakom vrlo ozbiljnih, dapače dramatičnih pitanja. Zahtjev za poštivanjem temeljnih ljudskih prava postao je univerzalan i to je njezina velika i neprijeporna tekovina, no sam po sebi ostaje ipak izrazom suvremenog horizontalizma ako nije korjenito i odlučno uravnotežen poštivanjem cjelovitosti ljudskog bića u svim njegovim dimenzijama, temeljnih ljudskih vrijednosti i trajnih, etičkih načela te brige za ljudsku dušu, a ne samo tijelo, što sve zajedno tvori duhovnu bît ljudskosti bez koje, ma kakva prava uživao, čovjek nije ni cjelovit ni potpun. U središtu svega nije bilo kakav čovjek, koji naprosto uživa svoja prava. Pitanje je u tome koji je to i kakav čovjek, što je on, zašto postoji i živi, koji su mu naravni i nadnaravni ciljevi, kojeg li je duha i konačnog određenja. To temeljno pitanje traži odgovor bez kojega ljudski život, uronjen u patnje, stradanja i neuspjehe te konačno smrt ostaje apsurdom. Raspad duha i duhovnosti u suvremenoj civilizaciji, usprkos svim drugim njezinim postignućima, raspad je kakav ljudska povijest nije možda nikad prije doživjela. Radikalna praktička negacija čovjeka kakvu je vidjelo XX. stoljeće, gaženje njegova dostojanstva i tolikih vrijednosti, došli su prije svega od totalitarnih političkih i društvenih sustava, komunizma, nacionalsocijalizma i fašizma, koji su se proglasili, i bili su, ne tek ateistički nego apsolutno i pozitivno antiteistički.

Pod *apsolutnim* ateizmom valja, shvatiti realno nijekanje »opstojnosti samoga Boga, u kojega vjeruju vjernici – Boga Stvoritelja, Spasitelja i Oca, čije je Ime

beskrajno nad svakim imenom koje možemo izustiti«,¹⁵ a pod *pozitivnim* ateizmom »aktivnu borbu protiv svega što nam priziva Boga – dakle radije antiteizam negoli ateizam – te istodobno očajnički napor... da se prepravi u skladu s tim ratnim stanjem protiv Boga sav ljudski svijet misli i sva njegova ljestvica vrijednosti«. ¹⁶ Moderni je ateizam u stvari »povijesni događaj bez presedana, jer je ujedno *apsolutni* ateizam i *pozitivni* ateizam... Takva provala ateizma bila je kraj postepene degradacije ideje Boga koju se moglo promatrati tijekom prošla tri stoljeća i za koju je posebno odgovoran građanski racionalizam«. ¹⁷ Taj je racionalizam i danas živ i jedan je od glavnih izvora i obilježja suvremene zapadne civilizacije, praktički agnostičke i ravnodušne spram bitnih pitanja transcendencije i duha. Za nju je karakteristično da unutar nje čovjek slobodno misli i uživa svoja formalna prava, a što će misliti i kako koristiti ta prava, pitanje je njegove osobne slobode, trenutka i individualne prosudbe, pa čak – barem donekle – i kad čovjek koristi svoju slobodu protiv same slobode a svoja prava ne mareći za prava drugih ljudi. Pozitivne demokratske slobode imaju i svoje naličje. Slika suvremenog svijeta u kojem vladaju neprihvatljive socijalne i ekonomske razlike, usprkos formalno proklamiranih jednakosti svijui, najbolje svjedoči o tom suvremenom »duhu« uperenom praktički protiv konkretnog čovjeka te njegovih temeljnih vrijednosti: velik dio čovječanstva u bijedi je i gladi, zaostao i nepismen, pothranjen i nerazvijen, kulturno sasvim na margini, dok je drugi, manjinski dio u obilju i raskoši, u obijesnom rasipanju i

¹⁵ Jacques MARITAIN, *La signification de l'athéisme contemporain*, Paris, Desclée De Brouwer, 1949, str. 10.

¹⁶ *Ibid.*, str. 11.

¹⁷ *Ibid.*, str. 12.

uživanju te nameće svoju ekonomsku premoć i političku silu ostatku svijeta.¹⁸

U takvu je kontekstu humanost suvremene civilizacije dramatično zasjenjena, što imperativno nameće drukčije sveopće nastojanje na jednom cjelovitom i produbljenom humanizmu, koji bi *hic et nunc*, ovdje i sada, ozbiljno radio na dosljednoj praktičnoj primjeni načela o ljudskim pravima. Zahtjev je duha i trenutka te vapaj najvećeg dijela napaćenog čovječanstva da se poduzme sve, na svim razinama, od strane svih ljudi dobre volje svih svjetovnih nazora i usmjerenja, kako bi se sustavno podizala jedna nova, ljudskija civilizacija, jedan bratskiji svijet.¹⁹

Ako je kriza zapadne civilizacije bez presedana, to je i zato što je kriza duha u njoj bez premca. Ona je iznjedrila suvremenog pojedinca koji odbija podvrgnuti se bilo čemu što nadilazi njegov individualizam, egolatriju i posebne interese, i ne priznavajući transcendenciju ni išta iznad sebe. Tako, bez uporišta u vječnom i transcendentnom, bez oslonca u metafizičkom, ta civilizacija prestaje biti kulturom.²⁰ Potrošački mentalitet, koji se sustavno potiče i razvija u interesu kapitala i profita, dovodi ne samo do materijalnog nego i do »duhovnog konsumizma«: slično potrošnoj robi, troše se i rasipaju i život i vrijeme, a za ideje je važnije da slobodno cirkuliraju nego da budu istinite. Suvremeni svijet sve više uzima za »potrošnu robu« misli, svjeto-

nazore, pa i samu religiju, krajnje ih relativizirajući. Kratkoročnost vrijednosti prevladava sve više. U svemu tome masovni mediji su postali velikom »tvornicom iluzija i snova«. Oni iz dana u dan uvjeravaju ljude da su život i svijet upravo i jedino onakvi kakvima ih oni prikazuju. Oni navode mnoštva da se ponašaju uvijek i svugdje samo kao potrošači, diskvalificira im se memorija u ime »uvijek novog«. Stvara se prava ideologija laži i obmane koja sve više ovladava svijetom. Suvremena civilizacija postaje sve više ateističkom i indiferentističkom, vjerojatno i prvom civilizacijom te vrste u povijesti, s tendencijom da globalno prekrije svijet materijalističkom idolatrijom. No apsolutni ateizam mnogih ljudi našega vremena »nemilosrdni je uzvrat, osvetničko ogledalo praktičkog ateizma premnogih vjernika koji lažu svojem vjerovanju«; on »je ponajprije plod i osuda praktičkog ateizma«, a »jedini je način izbavljenja od apsolutnog ateizma izbavljenje od praktičkog ateizma«.²¹ Danas neko »dekorativno kršćanstvo više nije dovoljno. Vjera mora biti realna, praktička, živa vjera«.²² Ona mora doista postati kultura. Odsad unaprijed, možda više nego ikada, »vjerovati u Boga mora značiti živjeti na takav način na kakav život ne bi mogao biti življen da Boga nema. Tada će zemaljska nada u Evanđelje moći postati životvornom snagom vremenite povijesti.«²³

¹⁸ Usp. Ivan SUPIČIĆ, *Crkva i humanije društvo*, u: Anto Mišić, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, FTI, 1999, str. 21, i: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, I. sv., str. 22 i 25.

¹⁹ Usp. Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998.

²⁰ Usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989, str. 11-18.

²¹ Jacques MARITAIN, *La signification de l'athéisme contemporain*, Paris, Desclée De Brouwer, 1949, str. 41.

²² *Ibid.*, str. 42.

²³ *Ibid.*

Bez zaključka

Kakvi su izgledi da stvari krenu tim putem? Ovome pitanju nema odgovora, pa prema tome nema ni zaključka. Osim toga, ono se mora postaviti u širi kontekst niza pitanja o religiji i religioznosti u kontekstu civilizacije i kulture danas i sutra. Raspravljajući o analizama i teorijama iznesenim u najnovije vrijeme o toj kompleksnoj problematici (D. Christian, P. Spier, J. Hick, H. Waldenfels i dr.), Ivan Koprek posebno ističe projekt »svjetskoga etosa« Hansa Künga²⁴ (o kojem je dao ideje i papa Ivan Pavao II), prema kojemu: »Nema preživljavanja bez svjetskoga etosa. Nema svjetskoga mira bez mira među religijama. Nema religioznoga mira bez dijaloga o religijama.«²⁵ Alister E. McGrath pak napose ispituje pitanja »transformacije religije«, globalizacije i kršćanstva te nekih izazova budućnosti poput prijetnje fundamentalizma, odnosa islama i kršćanstva, izgledâ za ekumenizam i težnji k duhovnoj autentičnosti.²⁶ O tim pitanjima postoji danas čitava literatura. O tome svjedoče naslovi

mnogih knjiga i rasprava kao što su »budućnost kršćanstva« (S. Breton), »kršćanstvo budućnosti« (P. Valadier), »kamo ide kršćanstvo« (E. Poupat), »kršćanstvo pod optužbom« (R. Rémond) itd. U tom mnoštvu možda je vrijedno posebno istaći analizu i projekciju o budućnosti kršćanstva što ih je razradio Maurice Bellet u svojoj knjizi o »četvrtoj hipotezi«.²⁷ Izabirući tu »hipotezu« između više drugih, Bellet vidi, u njezinoj perspektivi, neumitan kraj nekih struktura, sustava i okvira koji su obilježili »povijesno kršćanstvo« u modernoj povijesti Zapada. Propada i nestaje jedan stari »kršćanski svijet« za koji se može pitati koliko je i u kojem smislu bio doista kršćanski. No s druge strane se rađa jedan novi svijet, koji se okreće k inauguralnoj riječi Evanđelja, njezinoj izvornoj snazi, k radikalnom angažmanu u bitnom, k jednostavnoj čistoći Evanđelja. U tome je izlaz.

No ovdje već govorimo o budućnosti a ne samo o izazovima i pozivima sadašnjega trenutka, što je doduše s prvom povezana, ali ipak druga tema.

²⁴ Hans KÜNG, *Projekt Weltethos*, München, 1990.

²⁵ Ivan KOPREK, Uloga religije u budućnosti kulture novoga tisućljeća, *Obnovljeni život*, 2000, sv. 55, br. 4, str. 484.

²⁶ Usp. Alister E. McGRATH, *The Future of Christianity*, Malden (Massachusetts), Blackwell Publishers, 2002.

²⁷ Maurice BELLET, *La quatrième hypothèse. Sur l'avenir du christianisme*, Paris, Desclée De Brouwer, 2001.

Summary

On the margins of European and world history – appeals and challenges of the present time

The depth of the crises of contemporary man and world is also reflected in the fact that many abandon their almost messianic hope in the economy, science and technology as ways to a new civilization. If 'such a civilization were to be a step forward in respect of the current one, it should also include, as essential, a human, and even a religious component among its own main values. Our time witnesses a somewhat different approach to the religious sphere compared to times past. Permanent improvement of integral, true humanism on all levels of individual and social life will always remain of the utmost importance, incorporating the achievements of civilization, both in the socio-political and in the scientific and technological fields, will remain unavoidable although the primary task on that way will be the integral rehabilitation of all the basic values in the human and spiritual areas.